

การอภิปรายเรื่อง เกษตรยั่งยืนกับกระแสโลกาภิวัตน์

ผู้ดำเนินการอภิปราย : ศ.ดร. จรัญ จันทลักขณา^{1/}

ผู้อภิปราย : ดร. อรุณ อวนสกุล^{2/}

นายชนวน รัตนวราหะ^{3/}

นางสุภา ไยเมือง^{4/}

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ก่อนอื่น ใครขอขอบคุณกรมวิชาการเกษตรและผู้จัดการสัมมนาครั้งนี้ ที่ได้ให้เกียรติเชิญผม มาร่วมประชุม ผมเองก็อยู่ร่วมในเวทีนี้มานาน และดีใจที่ได้มาร่วมการประชุมอีกครั้งหนึ่ง หัวข้อที่นำมา อภิปรายกันในวันนี้ เป็นเรื่องที่สำคัญ และเป็นอนาคตของประเทศไทย แต่ก็มีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า เรื่องเกษตรยั่งยืนนี้ เป็นเรื่องที่พูดกันมานาน แต่ก็ยังไม่มื่ออะไรก้าวหน้าไปสักเท่าไร วันนี้เป็นโอกาสดีที่ จะได้นำมาพูดกันใหม่ เช่นเดียวกับเรื่องการประชุมระบบเกษตรแห่งชาติ ซึ่งได้รื้อฟื้นมาจัดประชุมกัน ใหม่ สำหรับวิทยากรที่จะมาร่วมอภิปรายในวันนี้ มี 3 ท่านด้วยกัน คือ คุณชนวน รัตนวราหะ ซึ่งเป็น ผู้ที่อยู่ในวงการนี้มานาน เคยเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์ม และเคยเป็นรองอธิบดี กรมวิชาการเกษตร ปัจจุบันเป็นข้าราชการเกษียณ แต่ยังทำงานอยู่ เป็นนักวิชาการอิสระ ท่านที่ 2 คือ ดร.อรุณ อวนสกุล ผู้อำนวยการส่วนวิจัยเศรษฐกิจและทรัพยากร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร และ ท่านที่ 3 คือ คุณสุภา ไยเมือง กรรมการและเลขานุการสำนักเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ในลำดับ แรก ใครขอเรียนเชิญ ดร.อรุณ เป็นผู้อภิปราย ขอเรียนเชิญ

อรุณ อวนสกุล

ขอบคุณท่านประธาน และขอขอบคุณผู้จัดการสัมมนา ที่ได้ให้เกียรติเชิญมาร่วมอภิปรายในวันนี้ สิ่งที่ผมจะอภิปราย จะเป็นมุมมองในแง่ของนักเศรษฐศาสตร์พัฒนา เพราะเรื่องเกษตรยั่งยืนนั้น ยังมี ความหลากหลายอยู่ในแง่ของความหมาย เนื้อหาที่ผมจะอภิปราย จะเริ่มด้วยการเสนอความหมายของ การพัฒนาเกษตรยั่งยืนในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์พัฒนา หลังจากนั้นจะวิเคราะห์ว่าผลของการ พัฒนาประเทศและการพัฒนาการเกษตรของไทยที่ผ่านมา เป็นไปอย่างยั่งยืนหรือไม่ และสุดท้ายจะ เสนอว่า เราควรจะทำอย่างไรจึงจะให้อยั่งยืน ในส่วนที่สองจะพูดถึงกระแสโลกาภิวัตน์ โดยจะชี้ให้เห็นว่า

^{1/} ศาสตราจารย์ ภาควิชาสัตวบาล คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

^{2/} ผู้อำนวยการส่วนวิจัยเศรษฐกิจและทรัพยากร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

^{3/} อดีตรองอธิบดีกรมวิชาการเกษตร และอดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์ม

^{4/} กรรมการและเลขานุการสำนักเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

มีนโยบายเกษตรของต่างประเทศอะไรบ้าง ที่อ้างว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน แต่จะส่งผลกระทบต่อ การพัฒนาอย่างยั่งยืนของเรา

ประเด็นแรก คือ ความหมายของเกษตรยั่งยืน ถ้าถามว่ารูปแบบการเกษตรแบบผสมผสาน ปลูกพืชหลายอย่าง รวมทั้งเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา ปลูกผักสวนครัว ซึ่งช่วยในการรักษาสมดุลของระบบ นิเวศและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นเกษตรยั่งยืนหรือไม่ คำตอบก็คงจะบอกว่าใช่ หรือถามว่า เกษตร ทฤษฎีใหม่ เกษตรไร้สารเคมี เกษตรอินทรีย์ เกษตรชีวภาพ อะไรต่างๆ เหล่านี้ เป็นเกษตรยั่งยืน หรือไม่ หลายท่านก็คงตอบว่าใช่ แต่ถ้าถามว่าถ้าประเทศไทยมีพื้นที่ที่มีการทำการเกษตรในรูปแบบที่ กล่าวข้างต้นเพิ่มมากขึ้น แปลว่าประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรยั่งยืนใช่หรือไม่ ผมอาจจะต้องตอบว่าไม่แน่ เพราะขึ้นอยู่กับว่ารายได้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นหรือไม่ หรือถ้าไม่ชอบคำว่า รายได้ ก็คงต้องดูว่ามาตรฐานการครองชีพของเกษตรกร และคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ดีขึ้นหรือไม่ ผมคิดว่าสิ่งนี้คือองค์ประกอบที่สำคัญของเกษตรยั่งยืน ฉะนั้น เกษตรยั่งยืนจึงมีไข่มุมแต่องค์ประกอบใน เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่จะต้องมีอีกองค์ประกอบหนึ่งควบคู่กัน ไปด้วย คือ รูปแบบนั้นจะต้องช่วยยกระดับมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตของคนให้ดีขึ้น และ ต่อเนื่องไปถึงอนุชนรุ่นหลังด้วย เราจึงจะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการพัฒนาอย่างยั่งยืน

แนวคิดของการเกษตรอย่างยั่งยืนดังกล่าว มาจากคำจำกัดความซึ่งได้ให้ไว้โดยองค์การที่สำคัญ ในเรื่องของการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) ซึ่งได้มีการประชุมกันที่ประเทศบราซิล ผลของการ ประชุมตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ World development report คณะกรรมาธิการดังกล่าว ได้ให้ความหมายของ การพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึงการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนใน รุ่นปัจจุบัน โดยที่ไม่กระทบต่อความสามารถของคนในรุ่นอนาคต ในการสนองความต้องการของตนเอง (meet the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs)” ถ้าเรายอมรับคำจำกัดความดังกล่าวซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก ก็มีประเด็น สำคัญที่จะหยิบยกมาพิจารณาสองเรื่อง

เรื่องแรกคือความต้องการ ที่ว่าการพัฒนาจะต้องสนองความต้องการ ความต้องการในที่นี้ หมายถึงอะไร มีคนพูดว่าความต้องการในที่นี้หมายถึง needs ท่านอาจจะบอกว่าเป็นความจำเป็น หรือ ความจำเป็นพื้นฐาน หรืออะไรก็ตามที่ท่านอาจคิดเอา ในความเห็นของผม ความต้องการนี้หมายรวมถึง ความต้องการอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ทั้งในด้านมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตในเชิงกายภาพ และ คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความพอเพียงทางอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และ material well being โภคทรัพย์อื่นๆ ที่เรียกว่าปัจจัย ตลอดจนการมีโอกาสได้รับการศึกษา ได้รับ บริการทางสาธารณสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สิน มีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน มีความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ที่สำคัญก็คือ ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ดี อันนี้คือ ความต้องการ

คำสำคัญอีกคำหนึ่งก็คือ คนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นอนาคต หมายความว่าความอยู่ดีมีสุขนั้น คน ในรุ่นปัจจุบันมีอย่างไร จะต้องสืบต่อไปถึงคนในรุ่นอนาคตด้วย จึงจะเรียกว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะฉะนั้น จากความหมายนี้ ถ้าเรานำมาประยุกต์ใช้กับการเกษตรอย่างยั่งยืน ก็หมายถึงว่าการพัฒนา

เกษตรอย่างยั่งยืน จะต้องมืองค์ประกอบร่วมกัน 2 เรื่อง คือนอกเหนือจากรูปแบบการเกษตรซึ่งช่วยในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจจะเป็นปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็ได้ แต่ขอให้ออกแบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็ได้ และที่ต้องควบคู่กันไปก็คือ ต้องเป็นรูปแบบที่ช่วยให้เกษตรกรผู้ใช้ มีมาตรฐานการครองชีพดีขึ้น หรือในเรื่องการผลิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่เรียกว่าเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียงหมายความว่าพอเพียงบริโภคในครัวเรือนและขายเมื่อเหลือ เพราะฉะนั้น ในแง่ของการประเมินผลสำเร็จของการพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน จึงไม่ใช่จะดูเพียงว่าเนื้อที่ที่ทำการเกษตรแบบนั้นเพิ่มขึ้น แล้วเราก็บอกว่าประสบผลสำเร็จ จะต้องพิจารณาด้วยว่าเกษตรกรที่นำรูปแบบไปใช้ จะมีผลผลิตเพียงพอสำหรับการบริโภค และมีส่วนเหลือสำหรับขายด้วย

ประเด็นต่อไป ผมจะเสนอผลการศึกษาย่างคร่าว ๆ ด้วยเวลาจำกัดว่า ผลการพัฒนาการเกษตรของประเทศที่ผ่านมาในเชิงภาพรวมว่ายั่งยืนหรือไม่ ผมสรุปความตอนนี้เลยว่ายั่งยืน แล้วผมจะเสนอหลักฐานที่จะแสดงให้เห็นว่ามันไม่ยั่งยืนอย่างไร ทุกคนคงยอมรับว่า ในอดีตที่ผ่านมาเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ เราประสบความสำเร็จในแง่ของการพัฒนา แต่บนความสำเร็จนั้น อีกด้านหนึ่งเราสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปมาก อันดับแรกผมจะเสนอผลการพัฒนาเกษตรแบบที่ผ่านมาก่อน ว่าประสบความสำเร็จอย่างไร ในภาพรวม อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจเมื่อสิ้นสุดแผน 7 สูงมาก โดยเฉพาะแผน 6 อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเราสูงที่สุดในโลก (แผน 8 นั้นไม่ต้องพูดถึงเพราะเราประสบวิกฤตเศรษฐกิจ อัตราการขยายตัวทุกอย่างลดลงหมด) แต่สุดท้ายเรารู้ว่า สิ่งที่เราได้มานั้น ไม่ได้เกิดจากศักยภาพโครงสร้างพื้นฐานทางการผลิตที่แท้จริงของประเทศ ที่เราจนทุกวันนี้ก็เพราะว่า การพัฒนาของเราไม่ได้เกิดจากโครงสร้างการผลิตที่แข็งแกร่งทางการเงิน ไม่ได้เกิดจากความสามารถทางการวิจัยและพัฒนาของเรา เมื่อเข้าก็มีคนพูดเรื่องตัวชี้วัดหลายตัว ซึ่งเราก็ได้เห็นได้อ่านจากหนังสือพิมพ์ เราอยู่อันดับท้ายสุดเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะในเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เรื่องของ knowledge base เกษตรกรร้อยละ 90 ก็ยังจบประถมศึกษา ข้อมูลที่บ่งชี้ถึงความสำเร็จในภาพรวม คือ อัตราการขยายตัวของ GDP เฉลี่ยทั้งหมดประมาณร้อยละ 8 ที่สูงสุดคือช่วงแผน 6 แม้กระทั่งแผน 7 ก็ยังสูงอยู่ และในเรื่องการเกษตรอัตราการขยายตัวโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 2.5 ซึ่งถือว่าใช้ได้ แต่การขยายตัวในช่วงนี้ เกิดจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ เทคโนโลยีมีบทบาทน้อยมาก จากการศึกษาพบว่าในช่วงแผน 7 เท่านั้นเองที่เทคโนโลยีเริ่มมีนัยสำคัญ อย่างไรก็ตามการเกษตรมีบทบาทมากต่อการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา แม้ว่าการเกษตรจะมีอัตราเพิ่มและสัดส่วนของมูลค่าลดลง แต่ไม่ได้หมายความว่าเกษตรจะลดความสำคัญลง ภาคการเกษตรเป็นภาคที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศอย่างดียิ่งมาโดยตลอด ปัญหาก็คือ การเกษตรพัฒนาได้ช้าเนื่องจากเวลาจำกัด ผมขอสรุปว่า ภาคการเกษตรของเราสำเร็จบนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปอย่างมาก และอัตราการขยายตัวที่สูงนั้น ถ้าเอาต้นทุนสิ่งแวดล้อมด้านทรัพยากรไปคิดด้วย เราอาจจะไม่เพิ่มขึ้น ถ้าเราเอารายได้เป็นตัวชี้ ก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจเราพูดได้ว่ารายได้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะวัดในแง่รายได้ต่อหัว หรือจากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร แสดงว่าเราบรรลุวัตถุประสงค์หนึ่ง แต่ในเรื่องวัตถุประสงค์ของการกระจายรายได้ เราแย่งลงกว่าเดิม

ถ้าถามว่าการที่รายได้เพิ่มแต่เกิดขึ้นบนต้นทุนสิ่งแวดล้อมเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่ เพื่อตอบคำถามนี้ได้พยายามวิเคราะห์หาบรรณการพัฒนายั่งยืน (Sustainable Development Index

หรือ SDI) ซึ่งกำหนดขึ้นจากค่าจำกัดความของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการรวมเครื่องชี้วัดการพัฒนาคน (Human Development Index หรือ HDI) และเครื่องชี้วัดการปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม (Environmental Improvement Index) ในสูตรเดียวกันเฉลี่ยถ่วงน้ำหนักเป็น composite index นั่นคือใช้ weight average ของการพัฒนาคนและการพัฒนาสิ่งแวดล้อม พบว่า องค์การพัฒนาระหว่างประเทศ (United Nations Development Programme หรือ UNDP) ได้พัฒนาดัชนีวัดการพัฒนาคน (Human Development Index หรือ HDI) และวิเคราะห์เปรียบเทียบผลระหว่างประเทศต่างๆเป็นระยะๆ เช่น ผลการศึกษาในปี 1997 ได้จัดอันดับประเทศไทยไว้เป็นลำดับที่ 67 จากทั้งหมด 174 ประเทศในแง่ความสำเร็จของการพัฒนาคน แต่ต่อมาในปี 2000 อันดับของไทยกลับตกไปอยู่ที่ลำดับ 76 อันเนื่องมาจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรไทย (per capita income) ลดลง อีกส่วนหนึ่งคือการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งใช้หลายตัวแปรในการคำนวณ

ในการวิเคราะห์ดัชนีวัดการพัฒนาเกษตรอย่างยั่งยืน (Sustainable Agricultural Development) ได้ใช้การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าไม้ของประเทศเป็นดัชนีวัดการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อคุณภาพชีวิตมนุษย์และเกษตรกร ส่วนตัวแปรที่ใช้ประเมินการเปลี่ยนแปลงของ HDI เกษตรกร ได้แก่ รายได้ของเกษตรกรหัวหน้าครัวเรือน (บาท/คน) ระดับการศึกษาเฉลี่ย (จำนวนปีเฉลี่ย/คน) และอัตราการตายเฉลี่ยของประชากร (%) พบว่าการพัฒนาตั้งแต่ปี 29-38 ทำให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิต หมายถึงระดับการศึกษาสูงขึ้นและมีชีวิตที่ยืนยาวขึ้น แต่ถ้าเรารวม income disparity หรือว่าช่องว่างการกระจายรายได้เข้าไปในการวัดดัชนีการพัฒนาคคนหรือการพัฒนาเกษตรกร พบว่า แฉ่งในช่วง 5 ปีแรก และดีขึ้นในช่วง 5 ปีหลัง ตั้งแต่ปี 34-38 ซึ่งอยู่ในแผน 7 ตอนนั้นเศรษฐกิจของเราขยายตัวสูงมาก แต่การวิเคราะห์ค่า SDI เกษตรกร โดยเพิ่มปัจจัยความเสี่ยงโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (การลดลงของพื้นที่ป่าไม้) เป็นตัวแปรวิเคราะห์เพิ่ม พบว่า ผลการพัฒนาโดยรวมมิได้ช่วยให้เกษตรกรไทยมีฐานะความเป็นอยู่ คุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น ในช่วงครึ่งแรกของช่วง 10 ปีที่ศึกษา (2529-2539) เพราะค่า SDI ลดลงเป็นลำดับจากระดับ 0.5 เป็น 0.35 ระหว่างปี 2529/30-2533/34 แต่ผลการพัฒนาเริ่มปรับปรุงดีขึ้นในช่วงครึ่งหลัง แต่ก็ยังไม่ดีมากไปกว่าในช่วงปีต้นๆ เพราะมีค่า SDI ระดับใกล้เคียงกันคือ เท่ากับ 0.49 ผลการวิเคราะห์นี้จึงชี้ให้เห็นว่า โดยภาพรวมของการพัฒนาประเทศในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ก่อนการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ยังไม่สามารถช่วยปรับปรุงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวม ให้มีความยั่งยืนมากขึ้นในความหมายที่เข้าใจกัน

เนื่องจากเวลาหมดแล้วจึงขอยุติไว้แค่นี้ก่อน หากมีเวลาจะเพิ่มเติมภายหลัง

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ที่ ดร. อรุณ ได้อภิปราย ก็เป็นภาพรวมของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผมไม่แน่ใจว่าจะเข้าการเกษตรยั่งยืนแล้วหรือยัง ผมขอตั้งโจทย์ให้ชัดๆ สำหรับคุณชนวน ก็คือว่า เราพูดถึงยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งมีกระแสของประชาภิปไตย หมายความว่าเราจะต้องมีการกระจายทุกสิ่งทุกอย่าง กระจายอำนาจ เรามีเรื่องของ human right ซึ่งเป็นเรื่องของความไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็น ผู้หญิง ผู้ชาย คนแก่ เด็ก เรายังมีเรื่องของการค้าเสรี มีข้อตกลงของ WTO ที่เราอาจจะต้องเปิดตลาดมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ในสาขา

ที่ผมเกี่ยวข้อง คือเรื่องโคโคนัท ซึ่งยังอ่อนแออยู่ ตอนนี้เขาพยายามบีบประเทศไทยให้ซื้อนมผงมาละลายน้ำขาย อย่างนี้เป็นต้น ประการที่ 4 ก็คือเรื่องสิ่งแวดล้อม โจทย์อันนี้เป็นโจทย์ว่าการเกษตรยั่งยืนนี้จะยืนอยู่ในกระแสต่างๆเหล่านี้ได้อย่างไร ผมขอเชิญคุณชนวนพยายามเข้าประเด็นตรงนี้ ขอเชิญครับ

ชนวน รัตนวราหะ

ขอบคุณครับท่านผู้ดำเนินการอภิปราย และสวัสดิ์เพื่อนนักวิชาการระบบเกษตรที่รักและเคารพทุกท่าน ผมมีความรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับเกียรติให้มาร่วมการอภิปรายในบ่ายวันนี้ การประชุมสัมมนาเรื่องระบบเกษตรนี้ถึงแม้ว่าครั้งนี้เป็นครั้งที่ 1 แต่ผมคิดว่าการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการเกษตรเชิงระบบนี้ พวกเราได้มีการจัดมาหลายครั้งแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ครั้งนี้เป็นครั้งที่ 1 ผมก็หวังว่าจะมีครั้งที่ 2 ครั้งที่ 3 ครั้งที่ 4 และต่อไป เพราะว่าวิชาการทางเกษตรเชิงระบบเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมีความสำคัญกับเรื่องของการเกษตรยั่งยืนนะครับ ท่านผู้เกียรติที่เคารพครับ ผมอยากจะเข้าประเด็นว่า การเกษตรยั่งยืนนี้เป็นของใหม่ที่เราจะต้องมาตีความหรือทำความเข้าใจกันหรือไม่ อย่างไร แต่แท้ที่จริงแล้วการเกษตรยั่งยืนเป็นการเกษตรที่อยู่กับประเทศไทยมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่สมัยพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราเรื่อยมา จนกระทั่งมีกระแสโลกาภิวัตน์ เท่าที่ได้ตรวจดูจากเอกสารพบว่า ประเทศไทยต้องจำยอมเข้าไปอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ครั้งแรกตั้งแต่ที่เราทำสนธิสัญญาบราวน์นิ่งในปี 2398 หรือประมาณ 140 กว่าปีมาแล้ว ตอนนั้นผมคิดว่าเป็นการเริ่มกระแสโลกาภิวัตน์ เพราะว่าเราจะต้องผลิตข้าวส่งให้กับประเทศมหาอำนาจ ซึ่งจะเอาไปเป็นอาหารให้กับประเทศในเครือจักรวรรดินิยม และก็อยากเรียนว่า ตั้งแต่เราได้เข้าสู่โลกาภิวัตน์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ความยั่งยืนของการเกษตรก็เริ่มลดน้อยลงจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตการเกษตร จากที่เคยเน้นการพึ่งพาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ มาเป็นการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว

ต่อมาผมอยากจะพูดถึงกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของการเกษตรอย่างรุนแรง และผมเองก็อยู่ในเหตุการณ์นั้นตลอดมา ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ตั้งแต่เราเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ เป็นปีแรกที่ผมได้ออกไปรับราชการ ผมเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เราเพิ่มผลผลิตทางเกษตรโดยการรุกเข้าไปในพื้นที่ป่า ป่าไม้ดงพญาเย็นซึ่งเป็นแหล่งที่ผมไปทำงาน พื้นที่ประมาณ 5,000,000 ไร่ ได้หมดสิ้นไปเพียงเวลาแค่ 10 ปี และผมก็ได้ติดตามดูว่า การที่เราพัฒนาการเกษตรโดยการรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้นั้น มีผลตอบแทนทางด้านลบเกิดขึ้นให้เห็นชัดเจน ปีแรกที่ผมเข้าไปทำงานในปี พ.ศ. 2505 ที่สันทรายฝนตกเกือบทุกวันในช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน แต่เดี๋ยวนี้อาจหลังจากนั้น 10 ปี เราประสบกับสภาพแห้งแล้ง ดินเลวลง ศัตรูพืชซึ่งเป็นสิ่งที่ผมรับผิดชอบอยู่ในขณะนั้นคือตึกแตนป่าทั้งกัดได้เกิดระบาดทุกปี สิ่งเหล่านี้เป็นผลพวงของกระแสโลกาภิวัตน์กับการลดลงของความยั่งยืนในด้านการเกษตร เราได้เข้าสู่การเป็นสมาชิกของ WTO หรือในช่วงนั้นยังเรียกว่า GATT หรือ agreement on trade and tariff ในปี 2525 ซึ่งต่อมาก็ได้รับอนุมัติเป็นองค์การการค้าโลกในปี 2535 ซึ่งนี่ก็เป็นอีกช่วงหนึ่งของการที่เราจะต้องเข้ากระแสโลกาภิวัตน์หนักหน่วงขึ้น เพราะว่ากฎระเบียบต่างๆที่เราจะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับขององค์การการค้าโลก เราจะต้องเพิ่มความเข้มงวดต่างๆให้เข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์มากขึ้น บางท่านอาจจะบอกว่าเราไม่ได้อะไรเลยหรือจากการที่เราเข้าสู่กระแสของโลกาภิวัตน์ ผมคงจะบอกว่าเราได้ประโยชน์ แต่ว่าวันนี้คงจะไม่ใช้เรื่องที่เราจะต้องพูดกันว่า

เราได้ประโยชน์อะไร เพราะว่าเราอยากจะทำว่าปัญหาที่เราได้เผชิญอยู่กับกระแสโลกาภิวัตน์นั้น เราควรจะมีการแก้ไขปรับปรุงอย่างไรบ้าง ผมอยากใช้เวลาที่มีอยู่อันสั้นนี้ นำเสนอประเด็นสัก 4-5 ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรยั่งยืนที่อยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ ประการแรกก็คือการพึ่งตนเองในทางเทคโนโลยี ประการที่สองก็คือศักยภาพการตลาดต่อผลผลิตการเกษตรยั่งยืน ประการที่สามเรื่องความมั่นคงในทางอาหารของเกษตรยั่งยืน ประการที่สี่การปรับปรุงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประการที่ห้า ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่เราพูดกันอยู่เป็นประจำโดยเฉพาะนักวางแผน ก็คือการเกษตรยั่งยืนกับการพัฒนาเศรษฐกิจกับสังคม

ในประการแรก ผมอยากจะทำทบทวนดูการพึ่งตนเองในทางเทคโนโลยีตั้งแต่เราเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ ผมอยากยกตัวอย่างเท่าที่ผมได้เห็นมาตลอด 40 ปี ในช่วงของการรับราชการ 37 ปี และในช่วงก่อนหน้านั้นที่เป็นนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ผมอยากจะทำฟันธงลงไปเลยว่า เทคโนโลยีการเกษตรที่พวกเรารับผิดชอบอยู่ อาจจะพูดได้ว่าร้อยละ 90 เป็นเทคโนโลยีมือสอง หรือเทคโนโลยีที่เราต้องอาศัยการนำเข้า อาศัยการซื้อปัจจัยจากต่างประเทศ เทคโนโลยีที่เป็นของเราเองที่ไม่ต้องซื้อต้องหานี้อย่างมาก ท่านจะมองเห็นว่า ในศูนย์วิจัยการเกษตร สถานีทดลองการเกษตร สถาบันวิจัยต่างๆ ของทางราชการ แทบจะไม่มีเครื่องจักรกลการเกษตรที่ทำโดยคนไทยเลย ร้อยละ 99 เป็นเครื่องจักรกลการเกษตรที่นำเข้าทั้งสิ้น ในขณะที่อุตสาหกรรมเครื่องจักรกลการเกษตรของไทยได้รับการยอมรับจากนานาชาติ เราสามารถจะผลิตขึ้นเองได้แม้กระทั่งผลิตเพื่อส่งออก แต่หน่วยราชการไม่ได้สนใจที่จะนำเอาสิ่งที่ผลิตได้นั้นมาใช้และพัฒนา ผมพยายามเรียกร้อง พยายามบอกเพื่อนนักวิชาการทั้งหลาย และนักบริหาร ให้หันมาใช้ผลิตภัณฑ์ของไทยกันบ้าง ผมเองเมื่อสมัยเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบการทำฟาร์ม ผมได้ตั้งงบประมาณซื้อรถอีแต่นี่ ซื้อรถการเกษตร เพื่อที่จะนำมาใช้ให้เกิดการพัฒนาสนับสนุนอุตสาหกรรมเกษตรของประเทศ ครั้งนั้นอาจจะนับว่าเป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายในหน่วยงานที่ผมทำงานอยู่ แต่ก็คงจะไม่พูดอย่างนั้น 100 % นะครับ เพราะเมื่อก่อนที่ผมจะเกษียณอายุราชการ ผมเผชิญได้ไปตรวจราชการที่สถานีทดลองแห่งหนึ่ง ได้พบว่า ขณะนี้กรมวิชาการเกษตรก็ได้ซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรที่ผลิตในประเทศไปใช้ในสถานีทดลองบ้างแล้ว ซึ่งเป็นที่น่ายินดี ผมอยากจะทำเรียนโดยสรุปว่า เราไม่ได้พึ่งเทคโนโลยีของเราเอง เมื่อเป็นเทคโนโลยีที่เราต้องซื้อ ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรจะสูงขนาดไหน ถ้าไรจะตกอยู่ในมือของคนไทยสักเท่าไร ขอวิงวอนให้ผู้รับผิดชอบในเรื่องของการวิจัยและพัฒนาทั้งหลาย อย่าไปปรับใช้บริษัทต่างชาติซึ่งเขามีความพร้อมอยู่แล้ว จงหันมาช่วยกิจการของคนไทยที่ผลิตเทคโนโลยี ผลิตปัจจัยการผลิตซึ่งมีอยู่มากมาย เพื่อที่เราจะได้พึ่งตนเองมากขึ้น

ประการที่ 2 ความมั่นคงในการพึ่งตนเองทางอาหารของประชากรไทย ผมรู้สึกสลดใจที่ได้อ่านข่าวเมื่อวันที่ 28 กันยายนที่ผ่านมา ซึ่งให้สัมภาษณ์โดยท่านผู้ช่วยปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ คุณอัมพน กิตติอัมพน แต่ผมก็ชื่นชมที่ข้าราชการท่านนี้ได้รายงานข้อเท็จจริงซึ่งอาจจะทำให้หลายคนเสียหน้า ข่าวมีว่าองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ได้มีการประชุมคณะกรรมการว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารเมื่อประมาณกลางเดือนกันยายน ได้สรุปผลออกมาว่า ประเทศไทยในขณะนี้ มีผู้ที่อดอยากประมาณ 12.2 ล้านคนหรือเท่ากับร้อยละ 21 ของประชากรทั้งหมด นี่คือผลพวงของการพัฒนาการเกษตรของประเทศ และในรายงานยังบอกด้วยว่า ความอดอยากที่เกิดขึ้นในประเทศไทยมากกว่าบางประเทศในแอฟริกาด้วยซ้ำ ซึ่งท่านผู้ช่วยปลัดกระทรวงฯ ยังได้ให้ความเห็นว่า เนื่องจาก

นโยบายการเกษตรที่ผ่านมา เราเน้นแต่การผลิตเพื่อส่งออก เน้นแต่การผลิตเชิงเดี่ยวที่ละเลยการผลิตเพื่อความมั่นคงในทางด้านอาหาร ตรงนี้จะได้พูดต่อไป ว่าการเกษตรยั่งยืนกับกระแสโลกาภิวัตน์จะช่วยอะไรได้

เรื่องของการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติคงต้องไม่ต้องเสียเวลาพูด เพราะทุกท่านทราบดีว่าในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เราเสียพื้นที่ป่าไม้ไป 100 กว่าล้านไร่ ดินเสื่อมโทรมเท่าไร ศัตรูพืชระบาดมากขึ้นเท่าไร นี่คือผลพวงของการเกษตรที่เราได้ทำมาในช่วงกระแสโลกาภิวัตน์ 40 กว่าปีที่ผ่านมา ปัญหาความยากจนนั้น หนี้สินของประชากรในภาคเกษตรมีมากขึ้น สั้นๆ ก็คือว่า ความแตกต่างของรายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร จาก 1 ต่อ 6 ในต้นของแผนพัฒนาฉบับที่ 1 กลายมาเป็น 1 ต่อ 9 ในปี พ.ศ. 2530 กลายมาเป็น 1 ต่อ 16 ในปี พ.ศ.2540 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของเราทำให้ช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจนมากขึ้น เอาละครับท่านผู้มีเกียรติ ผมอยากจะพูดประเด็นว่า ในเรื่องของการเกษตรยั่งยืนนั้น จะพึ่งเทคโนโลยีได้อย่างไรบ้าง จะพึ่งพาดตนเองในเรื่องเทคโนโลยีได้อย่างไรบ้าง การเกษตรยั่งยืนในความเห็นของผมซึ่งอาจจะไม่ตรงกับความเห็นของท่าน นักวิชาการทั้งหลายก็สุดแล้วแต่ เป็นการเกษตรที่ไม่ละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ว่าเรานำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเป็นเทคโนโลยีที่เราสามารถจะผลิตขึ้นเองได้ มีการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรในระดับไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด การใช้ปัจจัยการผลิตที่อยู่ในขีดความสามารถของคนไทย ที่มีอยู่มากมาย แต่ขณะนี้เรามองข้ามไป กลับไปตามอย่างประเทศที่เขาเจริญทางด้านเทคโนโลยี มองข้ามสิ่งที่มีศักยภาพซึ่งมีอยู่มากมาย เช่น การผลิตจุลินทรีย์ในการกำจัดศัตรูพืช ซึ่งในขณะนี้มีการทำกันมากในอุตสาหกรรม แต่ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเท่าที่ควร เพราะฉะนั้นถึงเวลาแล้วที่เราจะทำสิ่งเหล่านี้

ในประเด็นศักยภาพในการตลาด ผมได้ติดตามเรื่องนี้มาโดยตลอด เมื่อ 2 เดือนที่ผ่านมา ก็ได้ไปมีโอกาสได้ไปประชุมเรื่องเกษตรอินทรีย์ร่วมกับดร.วิเชียรที่สวีตเซอร์แลนด์ จะเห็นได้ว่า ในประเทศที่เขาเจริญทางเศรษฐกิจและเจริญทางเทคโนโลยี เขาได้หันกลับมาทำเรื่องของการเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างมาก และอย่างเอาจริงเอาจัง ร้อยละ 7 ของสินค้าที่ขายอยู่ในท้องตลาดในสวีตเซอร์แลนด์ขณะนี้ เป็นเกษตรอินทรีย์ ถึงแม้ว่าร้อยละ 7 อาจจะดูว่าน้อย แต่เราควรจะได้รับรู้รับทราบ ว่า เกษตรอินทรีย์กำลังเจริญก้าวหน้า ปัจจุบันคนให้ความสนใจกับสุขภาพมากขึ้น ฉะนั้น ถ้าหากประเทศเราเอาจุดขายเรื่องความปลอดภัยในผลิตภัณฑ์การเกษตรที่เราจะส่งออก โดยใช้การเกษตรอินทรีย์ซึ่งจะปลอดภัยต่อการบริโภค ผมเชื่อว่าตลาดจะเปิดกว้างมาก และเราจะไม่เจอปัญหาการกีดกันทางการค้า ซึ่งขณะนี้ถึงแม้ว่าในหลักการจะไม่มีแล้ว แต่ว่าผลผลิตของเราที่ส่งออกกลับถูกกักทำลายและส่งคืนมามากมาย ถ้าเราหันมาใช้จุดขายในการเกษตรอินทรีย์ซึ่งเกิดจากการเกษตรยั่งยืน เราจะมีโอกาสมาก

ประเด็นสุดท้าย คือเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมกับการเกษตรยั่งยืน พวกเราที่นั่งอยู่ในที่นี้หรือในทางแผนส่วนใหญ่ยังมองว่า ถ้าเราหันไปทำการเกษตรแบบยั่งยืนเศรษฐกิจของเราจะแย่ เพราะว่าเราอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ เราจะไปทำอย่างนั้นไม่ได้ ผมอยากจะยกตัวอย่างหนึ่งซึ่งเป็นผลงานทางวิชาการที่อ้างอิงได้อย่างดีเยี่ยม คือมหาวิทยาลัยขอนแก่นโดยการสนับสนุนจากสภาพัฒน์ฯ ได้ทำการวิจัยศึกษาผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในภาคอีสาน จากตัวอย่างนับร้อยตัวอย่างจากหมู่บ้านประมาณ 100 กว่าหมู่บ้านใน 10 จังหวัดในภาคอีสาน พบว่า การเกษตรผสมผสานในลักษณะ

การเกษตรยั่งยืน มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจประมาณ 7,000 กว่าบาทต่อไร่ต่อปี ในขณะที่ทำการเกษตรเชิงเดี่ยวมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจปีละประมาณ 3,000 กว่าบาทต่อไร่ต่อปีเท่านั้น
ท่านประธานที่เคารพ ผมจะยังไม่สรุป คงให้เวลาผมในช่วงหลังที่จะสรุปนะครับ ขอขอบคุณ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ฟังการอภิปรายเรื่องเกษตรยั่งยืนมา พวกเราหลายคนก็ยังคงจะไม่เข้าใจ ความจริงเมื่อปี 2532 ได้มีการตีพิมพ์เอกสารที่อธิบายความหมายของเรื่องนี้ไว้ คือก่อนหน้านั้นประมาณ 3 ปี ทาง FAO, World Bank และ UNDP มีความสับสนมากกว่า sustainable agriculture มันคืออะไร เขาลงทุนไปกว่า 10 ล้านเหรียญ มูลค่าปัจจุบันก็ประมาณ 400 กว่าล้านบาท เพื่อที่จะหาว่า sustainable agriculture คืออะไร แล้วก็ปี 2532 ก็ตีพิมพ์เอกสารอันนี้ออกมา ความจริง sustainable agriculture เป็น concept หรือเป็นแนวทางอย่างที่อาจารย์ ดร. อารันต์ พุดเมื่อเช้า เอกสารเล่มนั้นบอกว่า การเกษตรยั่งยืนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรเพื่อการเกษตรที่ประสบความสำเร็จ หมายความว่าตอบสนองทั้งอาหารและรายได้ ประสบความสำเร็จที่สนองต่อความต้องการของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลง โดยสามารถอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ตอนนั้นหลายโรงเรียน ทั้งที่อังกฤษ ออสเตรเลีย ที่ไหนต่อที่ไหน ก็มาตกลงกันว่าจะใช้คำจำกัดความอันนี้ คือการจัดการทรัพยากรเพื่อการเกษตร ที่ประสบความสำเร็จ เพื่อสนองต่อความต้องการของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลง โดยสามารถอนุรักษ์คุณภาพของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรได้ด้วย อันนี้คือ sustainable agriculture ที่กว้างๆ นอกเหนือไปจากนั้น ก็มีเรื่อง sustainable development ที่ ดร. อรุณ ได้พูดถึง ที่มีหนังสือออกมาเล่มหนึ่งที่มีชื่อว่า our common future อันนี้อยากจะเชื่อมโยงให้ฟังต่อจากที่ ดร. อารันต์ พุด เรากำลังติดอยู่ว่า sustainable agriculture มันคืออะไร มันก็คือเทคนิคใด ๆ ก็ตามที่มาอยู่ในกรอบที่กล่าวข้างต้น

เราได้ฟัง ดร. อรุณ ที่มาจากสำนักงานเศรษฐกิจเกษตร ก็มาจากราชการ ฟังอดีตรองอธิบดีชนวน ก็เคยอยู่ในราชการ ไปตกลงอะไรกับ WTO ชาวบ้านก็ไม่เคยรู้เรื่องเลย แต่คนที่รับเคราะห์ก็คือชาวบ้าน รัฐบาลหรือกระทรวงพาณิชย์ ไปตกลงอะไรกับ WTO คนเลี้ยงโคนมก็ไม่เคยรู้เรื่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท่านทรงสนับสนุนการเลี้ยงโคนมมาตลอด ผมขอยกตัวอย่างโคนมให้เห็นชัด ๆ ขณะนี้เรามีกฎระเบียบที่เราจะต้องเปิดตลาดนมผง หมายความว่าต่อไปนี้จะต้องเปิดเสรี เมื่อไรก็เมื่อนั้นแหละ อีก 3 ปี 5 ปีข้างหน้า ความจริงเราขอยกเว้นได้ กระทรวงเกษตรฯ บอกว่าลืมนิดไป มันตกบัญชี ลืมยกเว้น อันนี้เสียหายนะครับ คืออิทธิพลกระแสของโลกาภิวัตน์ที่เอื้อให้เอานมผงมาละลายน้ำขายได้ คนที่อยู่ในวงราชการมักไปหลงกลเสียเปรียบเขาอยู่เรื่อย เรามักจะพูดว่าต่างประเทศเขาผลิตนมได้ถูกกว่าเรา แท้จริงเขาก็มี subsidy เยอะแยะ แต่เราไม่รู้ต้นลึกหนาง เขาพูดอะไรก็เชื่อเขาหมด เพราะฉะนั้น ก็อยากจะฟังความคิดเห็นทางฝ่ายเอกชนบ้าง และจะเหลือเวลาให้ได้ฟังพวกเราได้ให้ความเห็นจากข้างล่าง เพราะผมคิดว่า วันนี้ในเรื่องกระแสโลกาภิวัตน์จะมากกระทบเราอย่างมาก และจะสามารถจะทำลายเกษตรกรรายย่อยได้มาก ตัวเลขของอาจารย์ พุกฤษ์ว่าธุรกิจเกษตรจะกระทบความเสี่ยงเพียง 3% คงไม่จริงกระทบมากกว่านั้นแน่ แต่ผมไม่มีเวลาอธิบาย เพราะผมไม่ใช่ผู้อภิปราย ผู้อภิปรายท่านต่อไปคือ คุณสุภา ไยเมือง ท่านเป็นกรรมการและเลขาธิการของสำนักเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ทำงานพัฒนาชนบทมานาน โดยเฉพาะงานจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมีงานทางด้านพัฒนาการเกษตรทางเลือก

เป็นสุภาพสตรีท่านเดียวที่นั่งอยู่บนเวที ก็อยากฟังว่าท่านทำงานอยู่กับคนยากคนจนในชนบท มีความเห็นอย่างไรว่าเกษตรยั่งยืนจะสู้กระแสโลกาภิวัตน์ได้หรือไม่ ขอเรียนเชิญ

สุภา ใยเมือง

คงจะไม่สามารถพูดเป็นเชิงทฤษฎีได้นะคะ แต่จะคุยในเชิงประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ที่ทำงานเกี่ยวกับการเกษตรยั่งยืนมา 20 ปี ว่าในมุมมองของ NGO ของเรา มีความหมายอย่างไร เราคงไม่เอาคำนิยามมากล่าว เพราะในประสบการณ์ของเรา เราสรุปมาจากชาวบ้าน ในส่วนตัวดิฉันเองก็ไม่ได้จบด้านการเกษตร จบรัฐศาสตร์ระหว่างประเทศแต่มาทำเกษตรยั่งยืน เรียนรู้จากชาวบ้านเป็นหลัก ไปเรียนรู้ว่าชาวบ้านเขาทำเกษตรแบบนี้อย่างไรบ้าง แล้ว NGO ของเราก็พยายามจะหาทางเลือก ว่าการพัฒนาที่ลงไปชนบทและได้สร้างปัญหามานานหลายสิบปีแล้ว ทางออกควรจะเป็นอย่างไร เราพบว่า สิ่งหนึ่งของการเกษตรที่ชาวบ้านทำอยู่ บางคนได้ทำสำเร็จจากการคิดค้นของตนเอง และไม่ได้มีอยู่คนเดียว เราพบว่ามีอยู่หลายคน และกระจายเป็นจุดๆ เริ่มจากปัจเจกบุคคล ในทุกจุดของประเทศไทย มีในทุกภูมิภาค ตอนนั้น NGO เราก็เลยมาประมวลรวมกันว่า ถ้าอย่างนั้นจะต้องศึกษาจากชาวบ้าน ว่าสิ่งที่ชาวบ้านทำอยู่กับการดำเนินงานในปัจจุบันควรจะแพร่ออกไปอย่างไร แล้วเราก็มาสรุปกันว่า เกษตรทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืนในปัจจุบัน มีกี่รูปแบบ อะไรบ้าง เมื่อปี พ.ศ. 2535 เราสรุปได้ 4 รูปแบบ ที่เขียนไว้ในแผน 8 นั้นแหละ เราไม่ได้สรุปมาจากการกำหนดทฤษฎีขึ้นมา แต่ประมวลมาจากองค์ความรู้ที่ประมวลได้ในประเทศไทย เป็นความรู้ที่มีอยู่ดั้งเดิม เป็นความรู้ที่บางส่วนได้ผสมผสานไปแล้ว เรื่องการเกษตรยั่งยืนเราไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องรูปแบบและระบบ เพราะมันพัฒนาไปได้หลายร้อยหลายพันรูปแบบ ประเด็นที่เราให้ความสำคัญก็คือว่า เกษตรยั่งยืนในปัจจุบันชาวบ้านไม่ได้มองเรื่องเทคนิค แต่ว่าเขามองไปในเชิงการดำรงชีวิต เป็นเรื่องของวิถีชีวิตของเขา เพราะฉะนั้น บางครั้งเราจะอธิบายไม่ค่อยได้ว่าทำไมเขาถึงปลูกแบบนี้ ทำไมเขาถึงปลูกแบบนี้ ในขณะที่เราอยากจะทำที่นั่นเขาไม่ได้ แต่เขาก็รู้สึกว่าเขาจะปลูกเพราะเขาจะกิน อย่างนี้เป็นต้น ตัวอย่างเช่นเรื่องพันธุ์ข้าว ทำไมถึงมีพันธุ์ข้าวหลากหลายมากในระบบเกษตรแบบดั้งเดิมที่เราพบอยู่ในปัจจุบัน ปรากฏว่ามันเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณี ธรรมเนียมการกิน และประเพณีการกินอันเป็นพื้นฐาน เพราะฉะนั้น เมื่อเราพูดถึงการเกษตรแบบยั่งยืน เราจึงไม่ได้พูดแต่เรื่องเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่จะพูดถึงกระบวนการของการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งมีความสำคัญมากกว่าเรื่องเทคนิค วิธี ทาง NGO ของเราก่อนข้างจะชัดเจนในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อเราพูดถึงเรื่องเกษตรแบบยั่งยืน เราจะไม่พูดถึงเทคนิควิธีหรือเทคโนโลยีแบบโดดๆ แต่เราจะสัมพันธ์ถึงระบบเศรษฐกิจและการเมืองรวมทั้งวัฒนธรรมในชุมชน และก็ปัจจุบันคงหนีไม่พ้นกระแสโลกาภิวัตน์ เพราะมันไปเชื่อมโยงระดับประเทศและระหว่างประเทศ

ที่นี้มาพูดถึงยุคโลกาภิวัตน์ พอได้รับมอบหมายให้มาพูดเรื่องนี้ก็พยายามรื้อหนังสือที่บ้านพบว่าหนังสือเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์อยู่มากมาย แสดงว่าคนอื่นเขาจะต้องมีองค์ความคิดของเขา เขาจะต้องได้เปรียบอะไรบางอย่างเขาถึงได้คิดคำนี้ออกมาเพื่อที่จะทำให้ทุกคนใช้ร่วมกัน ในช่วงแรกๆ ที่กระแสโลกาภิวัตน์เข้ามาในประเทศไทยและมีการพูดคำนี้ได้ยินนักคิดหลายคนในสังคมไทยถกเถียงกันมากกว่ามันเป็นเรื่องที่ดี ตอนนั้นวิกฤตเศรษฐกิจยังไม่เกิดขึ้น แต่ส่วน NGO เราเห็นว่า ทำทางคงจะไม่

ค่อยดี เราก็ได้มีการโต้แย้งออกไป ช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ คิดว่าหลายคนคงเข้าใจดีว่า โลกาภิวัตน์ไม่ได้มีแต่ด้านดีเท่านั้น ด้านไม่ดีก็มีมากมาย และเมื่อปลายปีที่แล้วจนถึงต้นปีนี้ ในการประชุมองค์การ NGO เสนอให้เอการเกษตรออกจาก WTO เพราะเราเห็นว่าถ้ามองเรื่องอาหารเป็นการค้าแล้ว จะไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องความอดอยากความยากได้เลย นี่เป็นสิ่งที่เราสรุปเบื้องต้น แต่ไม่ได้หมายความว่าเราปฏิเสธโลกาภิวัตน์ในแบบที่ไม่ติดต่อกับใครเลย อันนี้จะต้องเป็นเรื่องที่ผสมผสานว่าเราจะติดต่อกับใครแบบไหน ประเด็นที่เราเสนอเรื่องการเอการเกษตรออกจาก WTO เพราะจากการศึกษาที่ผ่านมาเราพบว่า เราไม่เคยได้เปรียบเขาเลยในการเจรจาการค้าระหว่างประเทศ ถึงแม้ว่าเราจะบอกว่าเรามีข้าวเป็นสินค้าออกที่เราต้องการเจาะตลาดคนอื่น มันไม่จริงเสมอไป การศึกษาของเราพบว่า การแข่งขันทางการค้าในตลาดโลกในปัจจุบันเดือดร้อนรุนแรงมากขึ้น แล้วสิ่งที่เขาใช้เป็นเครื่องมือก็คือการเอาเทคโนโลยีมาหยิบยื่นให้เรา เทคโนโลยียิ่งไปไกลชาวบ้านยิ่งเข้าไม่ถึง ก็หมายความว่า โอกาสที่จะสร้างความยากจนให้กับชุมชนและกับชาวบ้านมีมากขึ้น เป็นเรื่องที่เราคิดว่าน่าเป็นห่วง ถ้าเราคุมไม่ได้

ในเรื่องเกษตรยั่งยืนกับโลกาภิวัตน์นั้น บางคนบอกว่ามันไม่น่าจะไปด้วยกันได้ในแง่ของการค้าขาย อย่างที่ท่านอาจารย์ชวนพูด ในตลาดของเราในตลาดโลกในปัจจุบัน สินค้าเกษตรอินทรีย์ผลิตให้เขาไม่ค่อยพอ มีประสิทธิภาพของการส่งออกข้าวอยู่ตอนนี้ ซึ่งส่งไปสวิสเซอร์แลนด์แล้ว พบว่าระดับการผลิตของเรากับมาตรฐานที่เขาต้องการไปไม่ทันกัน คือตอนนี้ยังมีความต้องการการนำเข้าข้าวที่ยุโรปสูง แต่พอชาวบ้านเขาเสนอมา เนื่องจากเราทำงานกับชาวบ้านหลายรูปแบบ หลายกลุ่ม หลายองค์กร หลายวัฒนธรรม และยังทำโครงการนำร่องในเรื่องการพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืนด้วย ในภูมิภาคที่มีการผลิตข้าวอย่างเช่นสุรินทร์ มีการเสนอเรื่องที่จะค้าขายข้าวออกไปโดยชาวบ้าน คือเราพยายามที่จะทำเรื่อง fair trade หมายถึงการค้าที่เป็นธรรม คือถ้าจะค้าแล้วก็ต้องค้าอย่างเป็นธรรม และชาวบ้านต้องเป็นคนกำหนดด้วย ชาวบ้านก็จะเสนอไปในทิศทางที่จะค้าขายข้าวว่าจะกำหนดอย่างไรถึงจะขายได้ ในขณะที่เราจะมีชุมชนที่เป็นแบบขายข้าวด้วย ส่งออกด้วยเหมือนกัน ขณะเดียวกันเขาก็จะทบทวนด้วยว่า ถ้าเขาจะอยู่ในกระแสแบบนี้ ณ ปัจจุบันนี้ เขาจะอยู่อย่างไร ก็เลยมีการคิดถึงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน หมายความว่าชุมชนนั้นต้องมีเศรษฐกิจแบบหลายขาอยู่ในชุมชนเขาจึงจะอยู่รอด จากบทวิเคราะห์อันนี้เราจึงให้เขาสร้างเบียดชุมชนขึ้นมา ซึ่งอาจมีข้อถกเถียงกันทางกฎหมาย แต่โดยเจตนาของชาวบ้านแล้ว ต้องการสร้างการผลิตและการแลกเปลี่ยน ซึ่งน่าจะสามารถจำลองระบบนี้จากระดับชุมชนขึ้นไปถึงระดับประเทศ และระหว่างประเทศ ได้ ถ้าเราสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ แล้วเราเป็นคนกำหนดว่าเราจะค้าขายอย่างไร หรือเป็นคนกำหนดว่าเราจะอยู่อย่างไร ส่วนในชุมชนที่ยังไม่ได้กำหนดค้าขาย เช่น ชนเผ่าทางภาคเหนือ เราพบว่าเกษตรยั่งยืนที่เขาพูดถึง จะสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้เขาได้ แต่การพัฒนาแบบมันไม่หยุดนิ่ง จะผสมผสานและพัฒนาแบบนี้ต่อไปอย่างไร เป็นโจทย์ที่เรากับชาวบ้านจะร่วมกันทำ

ที่นี้มีคำถามว่า ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งจะต้องพัฒนาจากภูมิปัญญาของชาวบ้านในระบบเกษตรดั้งเดิมที่เราพบว่ามีอยู่มากมาย ภูมิปัญญาเหล่านี้ถูกละเลยมานานไม่ได้รับการพัฒนา ณ ปัจจุบันถูกเรียกร้องให้นำมาพัฒนา ในขณะที่เราไม่เคยสนับสนุนและส่งเสริมเลยกันเลยในอดีตที่ผ่านมา แล้วจะไปสู้กับเขาไหวหรือ จริง ๆ แล้วเราจะต้องมาทบทวนประเด็นกันยกตัวอย่างเช่น ถ้าชาวบ้านจะทำไร่หมุนเวียนอาจจะถูกกล่าวหาว่าทำลายป่า แต่ที่ไปเห็นมาที่แม่ฮ่องสอน

สองฟากระหว่างอำเภอปางมะค่ากับอำเภอเมือง ชุมชนทำเกษตรแบบไร้หมุนเวียนครบตามระบบของไร้หมุนเวียน ปรากฏว่ายังมีน้ำอยู่ในพื้นที่ไหลอย่างสม่ำเสมอ ในขณะที่พื้นที่ที่ทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว และพัฒนามาเป็นการค้า เกิดความแห้งแล้งและทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ปัจจุบันก็ยังเป็นอย่างนั้น คิดว่างานวิจัยหลายชิ้นถ้าขึ้นไปก็คงจะได้ทำ หรือระบบเกษตรที่เป็นแบบสวนอยู่ทรงแบบมุสลิมในภาคใต้ที่ยังอุดมสมบูรณ์ แต่ตอนนี้ขยายเขตอุทยานไปทับ ชาวบ้านก็เก็บผลผลิตไม่ได้ เพราะระบบสวนอยู่ทรงเป็นระบบของตระกูล เป็นระบบที่ค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์มาก แต่เราไม่ให้ความสำคัญกับระบบแบบนี้เลย กลับไปหาเกษตรยั่งยืนอีกอันหนึ่งที่ไม่ได้มีฐานภูมิปัญญาเลย ประเด็นก็คือ ณ ขณะนี้เราจะไปอย่างไร คิดว่าตรงนี้เป็นโจทย์ ถ้าสมมติว่าเราจะทำเรื่องเกษตรยั่งยืนกับภูมิปัญญาที่ถูกละเลยไป ก็คงจะเป็นหน้าที่ของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยทั้งหลาย รวมทั้งกระทรวงเกษตรฯ ที่จะต้องหาให้ได้ว่ามันจะฟื้นฟูและกลับมารับใช้การเปลี่ยนแปลงอย่างมากในที่นี้ได้อย่างไร อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะดูเหมือนว่าโลกาภิวัตน์จะพาให้เราไปเชื่อมโยงกับโลก เราจะต้องปรับข้อตกลงขององค์การการค้าโลก 23 รายการที่ดี หรืออะไรต่อมิอะไรก็ดี ในด้านกลับก็คือ มันก็ช่วยทำให้ชาวบ้านได้ทบทวนอดีตที่ผ่านมา เพราะว่าเมื่อเศรษฐกิจล้มเราพบว่าชุมชนที่อยู่ได้คือชุมชนที่มีเศรษฐกิจหลายขาไม่ใช่ขาเดียวที่เป็นเชิงเดี่ยว ประเด็นอันหนึ่งก็คือ ในระบบเกษตรที่เราจะต้องผสมผสานภูมิปัญญา เราจะทำอย่างไรถึงจะให้มันเป็นเกษตรที่เป็นครู มากกว่าที่จะถูกผนวกเข้าไปเป็นป่าแล้วไปห้ามคนเข้าไป หรือจะทำอย่างไรที่จะสร้างแรงจูงใจที่จะทำให้ชาวบ้านทำระบบเกษตรแบบนี้เพิ่มมากขึ้น เพราะที่ผ่านมาไม่ได้มีการส่งเสริมเรื่องนี้อย่างจริงจัง ๆ คงจะขอหยุดไว้เพียงแค่นี้ก่อน ไว้ค่อยตอบคำถามจะดีกว่า ขอขอบคุณ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ที่คุณสุภาพุดมาตรงประเด็นมากเลย ผมคิดว่ามีประเด็นหนึ่งที่คุณสุภาได้พูดถึงที่คงจะมีความสำคัญต่อการประชุมครั้งนี้ และอาจารย์ตร. อันว่า ก็ได้เน้น คือเรื่องสังคม เศรษฐกิจ ผมคิดว่ามาถึงจุดนี้มีอย่างหนึ่งที่เรากพร่องซึ่งเห็นได้ชัดก็คือ เรามีแต่พวกเกษตร และก็เป็นพวกเกษตรที่อยู่ในสาขาวิจัย ถ้ามว่าเรื่องการเกษตรยั่งยืนนั้นเกี่ยวข้องกับใครบ้าง คำตอบก็คือมันเกี่ยวข้องกับทุกคนในสังคม ยกตัวอย่าง ในเรื่องการศึกษาวิจัย แนนอนอาจารย์ในมหาวิทยาลัยทำกันอยู่มาก แต่ผมคิดว่าทางด้านศาสนา ถ้าเราไม่สอนคนให้ลดความโลภ ถ้าคิดว่ายิ่งรวยยิ่งดี ยิ่งทำยิ่งมากยิ่งดี ถ้าความโลภของคนมีมากอย่างไม่มีสิ้นสุด การเกษตรยั่งยืนก็ไม่มีทางเป็นไปได้ เพราะฉะนั้น พระก็เกี่ยวนะครับ หลวงพ่อทั้งหลายคงต้องเทศนาเรื่อง sustainable agriculture กันบ้าง ในด้านการเมืองยกเรื่องคอร์ปชั่นขึ้นมาอย่างเดียวก็น่าแล้ว ถ้ากรมส่งเสริมการเกษตรบอกคุณต้องซื้อปุ๋ยเคมีมาก ๆ ซื้อยาฆ่าแมลงมาก ๆ เกษตรยั่งยืนก็ไม่มีทางจะยั่งยืนได้ นักกฎหมายก็มีส่วนเกี่ยวข้องมาก ยกตัวอย่างเรื่อง organic dairy farming ทำอย่างไรไม่ให้วัวไปกินหญ้าที่ฉีดสารเคมี วัวต้องกินหญ้าเยอะ ๆ ห้ามกินอาหารผสม นมที่ได้ต้องได้ราคาพิเศษ ต้องมีสิ่งจูงใจ แม้วัวห้ามเอาฮอร์โมนมาฉีด เพราะฮอร์โมนจะออกมากับนม ทำให้คนเป็นมะเร็ง เรื่องเหล่านี้ต้องมีกฎหมายรองรับ ถ้าไม่มีนักกฎหมายเข้ามา เกษตรยั่งยืนก็จะเป็นไปได้ยาก ประเทศไทยชอบตามเขา เห็นประเทศที่เขาเจริญแล้วพูดเรื่องไหนเราก็ชอบตาม เรื่องการค้าเป็นเรื่องใหญ่ อาจารย์คนก็ได้พูดแล้วว่า WTO เข้ามานี้มีผลกระทบมาก เพราะฉะนั้นเราต้องรู้จัก ต้องเข้าใจว่าอะไรเป็นส่วนได้และอะไรเป็นส่วนเสีย มันมีประเด็นมากมาย แต่ถ้าพูดตามคนอื่นที่เขาร่ำรวย เรามีแต่

แจ้งกับแจ้งลูกเดียว ประเทศไทยอีก 50 ปีข้างหน้าอาจจะไม่มีในแผนที่แล้วก็ได้ ผมขอบอกไว้ตรงนี้ว่า ภายใน 20 ปีจะมีการปฏิวัติสังคมที่ไม่ใช่ทหารปฏิวัติ ถ้าเราปล่อยให้เป็นอย่างนี้ ปล่อยให้คนจนไม่ได้รับการดูแล และถ้าการเมืองเป็นไปอย่างนี้ อย่าไปหวังเลยครับเกษตรยั่งยืน ก็มีแต่คุณสุภานี้แหละที่ออกไปทำ นักรัฐศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศไปทำเกษตรยั่งยืนคิดดูก็แล้วกัน

สุดท้ายที่ผมอยากจะพูด ก็คือ เราพูดกันไปแล้วว่าชุมชนชนบทจะต้องเข้มแข็ง อันนี้จะเกี่ยวกันหมดเลยที่เราพูดกันมาในวันนี้ อยากจะฝากไว้ว่า การเกษตรยั่งยืนมันไม่ใช่ของง่าย ฟังดูเหมือนระบบเกษตรเทวดา แต่ถ้าเริ่มจากที่คุณสุภาเริ่ม คือเริ่มจากชาวบ้าน ไม่ใช่เริ่มจากระบบราชการ สถาปณาน้ำ หรือกระทรวงมานั่งเขียนแผนแล้วบังคับให้ชาวบ้านทำ ถ้าเริ่มจากชาวบ้านก็คงจะมีทางสำเร็จ ผมขอหยุดไว้ตรงนี้ และขอเปิดให้ท่านทั้งหลายได้ซักถามกัน ขอเชิญคุณสุวินัย

สุวินัย รันดาวิ

ขอบคุณครับ ในเรื่องของเกษตรยั่งยืน มีอยู่ข้อหนึ่งที่พวกเรามักจะเจออยู่เสมอ คือ ปลุกพีชเชิงเดี่ยว ผมก็เห็นด้วยว่าการปลุกพีชหลาย ๆ อย่างมีส่วนที่ทำให้ยั่งยืน แต่การปลุกพีชอย่างเดียวจะไปบอกว่าไม่ยั่งยืนก็คงจะไม่ได้ เพราะถ้าพิจารณาว่าเมืองไทยของเราปลูกข้าวมาเป็นพันปีแล้ว ปลูกข้าวมาตลอด เราก็ยั่งยืนมาตลอด แต่ทำไมมาถึงปัจจุบันกลับบอกว่าถ้าปลูกข้าวแล้วไม่ยั่งยืน เราต้องมหาสาเหตุที่แท้จริง ไม่น่าจะไปห้ามเรื่องการปลุกพีชเชิงเดี่ยวเพียงประการเดียว

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ใครจะตอบผมก็ไม่ทราบ แต่ผมขออนุญาตให้ข้อคิดเห็นเรื่องนี้สักเล็กน้อย ว่าเราไม่เคยบอกเลยว่าการเกษตรยั่งยืน เป็นเกษตรเชิงเดี่ยว เกษตรเชิงรวม การเกษตรแบบ development แบบ integrated farming system สิ่งเหล่านั้นเป็นเทคนิค ซึ่งจะต้องมาวิเคราะห์ดูว่าเข้าข่ายของการเป็นเกษตรยั่งยืนหรือไม่ โดยมีตัวชี้วัดตัวต่ออยู่หลายตัว เราไม่เคยพูดเลยว่าห้ามใช้ยาฆ่าแมลง ไม่เคยพูดเลยว่าห้ามใช้ปุ๋ยเคมี เขามีพูดไว้อย่างอื่น อันนี้ไม่ใช่หน้าที่ผมที่จะต้องอภิปราย ดร. อรุณ คงต้องการจะตอบ ขอเชิญ

อรุณ อวนสกุล

ผมเสนอความเห็นที่ เกษตรเชิงเดี่ยวก็นับว่าเป็นเกษตรยั่งยืนได้ถ้าเป็นประโยชน์ต่อการเกื้อหนุนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เกษตรเชิงการค้าก็เช่นกัน เรามักจะมองกันว่าเกษตรแบบในท้องถิ่น ในชุมชนแบบเศรษฐกิจพอเพียง เรียกว่าเกษตรยั่งยืน แต่ในแง่ของประเทศในภาพรวม อยากให้คิดในแนวที่ว่า เราเป็นประเทศผู้ส่งออกสินค้าเกษตร แล้วเราก็มีอัตราการขยายตัว 2.5 % เป็นอย่างน้อย ขณะที่ประชากรของเราขยายตัวเพียงแค่ 1% อย่างไรก็ตามเราก็มีของเหลือ เพราะฉะนั้นเราต้องสร้างรายได้ให้ประเทศ เราก็ต้องส่งออก อื่น ๆ เราก็ต้องอยู่กับมัน แต่ทำอย่างไรจึงจะให้วิธีการทำการเกษตรของเราเกื้อหนุนระบบนิเวศ ผมอยากจะเน้นในประเด็นนี้

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ขอบคุณมากครับ คงชัดเจนนะครับ คือการเกษตรยั่งยืนเป็น concept เพราะฉะนั้น ทำอย่างไร จะไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เหลือไว้ให้ลูกหลานในอนาคต ทำอย่างไรถึงจะทำได้ ไม่ว่าจะบริษัทใหญ่ ๆ หรือเกษตรกรรายย่อย ก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตลอด คุณชวนอยากเพิ่มเติมเชิญเลยครับ

ชวน รัตนวราหะ

ผมคิดว่าเป็นคำถามที่น่าสนใจที่จะต้องอธิบายสักเล็กน้อย หลักของการเกษตรยั่งยืนก็มีท่านผู้รู้ ได้พูดมาบ้างแล้ว อย่างเช่น ดร.อรุณ ก็พูดว่าเราต้องใช้หลักของนิเวศวิทยาเพื่อให้เกิดสมดุล มันหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการที่เราจะต้องพยายามสร้างความสมดุลด้วยการผสมผสานความหลากหลาย โดยเฉพาะใน topical zone เราจะเห็นว่า ในสภาพสมดุลจะต้องมีความหลากหลายทางชีวภาพ ถ้าหากเราปลูกพืชเชิงเดี่ยวปุ๋ยจะหมดไป ดินก็จะเสื่อมลง ที่บอกว่าข้าวที่ปลูกเชิงเดี่ยวที่ยั่งยืนมานานนั้น ต้องไม่ลืมว่าวิธีการปลูกข้าวของคนไทยสมัยก่อน หรือแม้แต่สมัยนี้ก็ตาม เราจะเห็นว่าเกษตรกรจะไม่ทำลายพืชที่ขึ้นอยู่บนคันนา พืชที่ขึ้นอยู่บนคันนาจะมีความหลากหลายของพืชพันธุ์ทั้งหลายของวัชพืช ซึ่งนั่นก็คือ แหล่งที่จะทำให้เกิดความสมดุล ในภาคอีสานจะมีการปลูกพืชตระกูลถั่วอยู่บนคันนา เขาจะไม่มีการเผา คันนา ซึ่งจะเป็นการทำให้เกิดความสมดุลตามธรรมชาติและคงอยู่ได้ จึงอยากจะเรียนด้วยความจริงที่ได้ติดตามศึกษามา ในเรื่องเกษตรอินทรีย์ที่มีการประชุมกันระหว่างประเทศ พูดกันชัดเจนว่า biodiversity is the heart of organic farming แม้กระทั่งในยุโรปขณะนี้ นโยบายการเกษตรก็ยอมรับความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตร อย่างเช่นที่ผมไปดูงานในยุโรปเมื่อเร็ว ๆ นี้ พบว่าเขาจะมีกฎข้อบังคับว่า ถ้าท่านจะทำการเกษตรแบบอินทรีย์ ท่านจะต้องมีพื้นที่ประมาณ 5% หรือ 10% ผมจำไม่ได้ เขาเรียกว่า ecological compensation area ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นจะต้องให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ จึงขอให้ข้อคิดในประเด็นนี้ไว้ด้วย

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ขอบคุณครับ ขอเชิญคุณวิเชียร

วิเชียร เพชรพิสิฐ

อยากจะเรียนเรื่องเกษตรอินทรีย์ โดยอุปมาอุปไมยว่า เมื่อเข้าพอให้เงินมาร้อยบาท แต่ยังไม่ทันถึงเที่ยงเงินจะหมดแล้ว ก็ต้องมาคิดใหม่ว่า จะใช้เงินอย่างไรดีถึงจะไม่หมด หมายความว่าทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่เราได้มาทั้งหมด ยังไม่ถึงไหนเลยก็จะหมดแล้ว ผมว่าไม่ต้องคิดไกล ถึง WTO ถึง สวิสเซอร์แลนด์ เอาใกล้ ๆ แค่จำนวนคนจน 12 ล้านคนหรือ 20% ที่ FAO รายงานไว้ ว่าลูกเราหลานเราที่อดอยากเหล่านี้จะแก้อย่างไรก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตรัสไว้ชัดเจนว่า เกษตรพอเพียงนั้นทำอย่างไรให้พอเพียง ก่อนการพอเพียงนะเรานักเกษตรอินทรีย์เข้าไปจับเข้าไปใส่ ให้เขาทำเกษตรอินทรีย์เหล่านี้เล็ก ๆ ในหมู่บ้าน ในพื้นที่ของเขา เมื่อมีเหลือค่อยขาย คือให้คนไทยที่อดอยากได้กินก่อน เมื่อมีเหลือค่อยขาย ผมคิดว่าถ้าอย่างนี้คงแก้ปัญหาได้ ที่เหลืออีกครึ่งวันผมคิดว่าเราอยู่ได้จาก

ร้อยบาทที่พอให้มา ฉะนั้น ผมจึงอยากจะกราบเรียนว่า กรมวิชาการการเกษตรค่อนข้างจะเอาจริงเอาจังในเรื่องเกษตรอินทรีย์ เพราะผมได้รับมอบหมายให้เป็นเลขานุการของเกษตรอินทรีย์ของประเทศ ในกรมวิชาการเกษตรเรามีคณะกรรมการชุดใหญ่หลายคน ขณะนี้เรากำลังทำ concept paper ที่จะขอทุนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมีเงินอยู่สามพันห้าร้อยล้านบาทเพื่อจะวิจัย เรบอกเกษตรกรว่าทำไมไม่ทำเกษตรอินทรีย์จะได้ไม่ต้องใส่ปุ๋ย เขาถามว่าทำอย่างไร เราตอบไม่ได้ เราไม่เคยมีการวิจัย เรบอกให้เกษตรกรไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง แล้วจะให้เขาใช้อะไร เราก็ไม่มีการวิจัย เพราะฉะนั้นทุกเรื่องเรากำลังดำเนินการอยู่ คิดว่าภายใน 5 ปีจะตอบคำถามเหล่านี้ได้ ขอกราบเรียนว่า ขอความกรุณาอย่าไปคิดไกลให้มีกินก่อน ให้พี่น้องลูกหลานของเราที่ลำบากอยู่มีกินก่อน แล้วค่อยขาย ขอบคุณครับ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ผมขอเสริมตรงนี้เล็กน้อยเพื่อให้เห็นภาพรวม ที่คุณวิเชียรพูดนั้น คุณวิเชียรสนใจอยากจะช่วยเกษตรกรรายย่อย แต่เราจะไม่สนใจอะไรที่เกิดขึ้นในโลกนี้คงไม่ได้ ในเรื่องเกษตรยั่งยืนนั้น การเกษตรแบบพอมีพอกินนั้นเกี่ยวข้องแน่นอน แต่การเกษตรแบบอยู่ดีกินดีก็เกี่ยวข้องด้วย พวกมันมีศรีสุขคือการเกษตรที่สามารถจะส่งออกมีรายได้ร่ำรวยก็เกี่ยวข้องด้วย เช่นพวกเลี้ยงกุ้งส่งออกแควนนครศรีธรรมราชไปดูซิครับ ต้นตาลยังอยู่ไม่ได้ อย่างนี้ก็ใช้ไม่ได้ ต้องแก้ไข มันจึงเกี่ยวข้องกันทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะคนจนเท่านั้น การเกษตรยั่งยืนจะเกี่ยวกับทุกส่วน ขอเชิญท่านสุภาพสตรี

นางลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์

ดิฉันมีแนวคิดที่อยากจะแลกเปลี่ยนอยู่เรื่องหนึ่ง และก็มีคำถามอยู่คำถามหนึ่ง คือในเรื่องที่เรารู้สึกกันว่า แนวคิดใหม่ของเกษตรยั่งยืน อยากจะให้มีส่วนร่วมของประชาชนด้วย มีคนพูดถึงประชาสังคมว่าจะยั่งยืนได้จะต้องเกิดประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย ทั้งคนที่ไปหาเขาและคนที่อยู่ในพื้นที่ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐกับอาจจะเป็นภาคเอกชนก็ได้ กับ NGO และประชาชน เขาเปรียบว่าถ้าประชาสังคมมันจะเกิดได้ มันเหมือนกับว่าประชาชนเป็นโรคเบาหวาน ไม่ใช่ซาหัก ถ้าซาหักไปหาหมอหมอก็จะเข้าเฟือกให้ ระบายแล้วกลับบ้านแล้วรอให้มันหาย เพราะฉะนั้นการมีส่วนร่วมแค่ครั้งเดียวก็อาจจะได้ แต่ถ้าเป็นเบาหวานต้องมาเจอกับหมอ มาคุยกับหมอตลอดเวลา ฉะนั้น ในการมีส่วนร่วมประชาชนเองก็ต้องรู้ว่าเมื่อเขามาหาเราแล้วเขาจะได้ประโยชน์อะไรบ้าง จากประสบการณ์มีความรู้สึกบ้าง บางครั้งเราไปหาเกษตรกร และเรียนรู้จากเขามากเหลือเกิน มากเสียจนเกรงใจที่จะต้องกลับไปอีก เนื่องจากว่าถามแล้วถามอีก เมื่อเข้าใจแล้วมักจะรู้สึกว่าการที่เขาทำนั้นมันยั่งยืนสำหรับเขาแล้ว แทบจะไม่มีอะไรไปเสนอเขาได้ หลายครั้งที่เห็นเกษตรกรอยากจะทำพูดกับเจ้าหน้าที่เกษตร เพียงเพราะต้องการได้วัสดุ อันนี้ก็เป็นประเด็นที่อยากจะแลกเปลี่ยน สำหรับคำถามอยากถามคุณสุภาว่า ในเรื่องข้าวที่ส่งไปสวิสเซอร์แลนด์และบอกว่ามีปัญหา นั้น มีปัญหาอะไร เพราะเท่าที่ได้เคยเข้าไปในพื้นที่ มีความรู้สึกว่าการเกษตรกรได้ทำเต็มที่แล้ว เรียกว่าน่าจะมีคุณภาพมากที่สุดแล้ว ทำไมจึงยังไม่สามารถตอบสนองต่อผู้บริโภคในต่างประเทศได้

สุภา ยี่เมือง

ที่ว่ามีปัญหาคงไม่ใช่ จริง ๆ แล้วมีหลายจังหวัด หลายพื้นที่ที่ NGO ทำร่วมกับชาวบ้านในการส่งออก ก็เหมือนกับมาฝึกใหม่ แต่ทำมาหลายปีแล้ว ต้องปูพื้นก่อนว่าการค้าไม่ได้เป็นตลาดปกติที่อยู่ใน WTO แต่เกิดจาก NGO ทางยุโรปติดต่อกับทางเรา และเขาก็ให้เวลา หมายถึงเขาให้งบประมาณมาส่วนหนึ่งในช่วงแรก ในการที่จะดูความเป็นไปได้ เราก็เลยพัฒนาระบบอันนี้ขึ้นมา ซึ่งทำมาหลายปีแล้วไม่ใช่เพิ่งทำ ต่อมาในช่วงหลัง ๆ เขามีความต้องการข้าวอินทรีย์ ข้าวปลอดสาร มากขึ้น เราก็พยายามผลิตให้เขา แต่ที่ผ่านมาเราไม่ค่อยได้สนับสนุนเรื่องนี้เต็มที่นัก เพราะความไม่แน่นอนของตลาดโลกเป็นเรื่องที่ NGO ตอบไม่ได้ว่าเมื่อไรเขาจะหยุดสั่ง เพราะฉะนั้น การสนับสนุนเรื่องนี้เราจึงไม่ค่อยได้ทำกับชาวบ้านเต็มที่ แต่พยายามจะวิเคราะห์กับชาวบ้านว่า สิ่งที่ชาวบ้านทำอยู่ ณ ปัจจุบัน ในการผลิตแบบนี้ เขาผลิตออกมาแล้วมันไปไหนบ้าง เราพบว่าตอนนี้เขากำลังทำข้าวอย่างเดียว ทำแบบยั่งยืนด้วยระบบเกษตรอินทรีย์ เราพบว่าระบบนี้ไม่ตอบสนองต่อครอบครัวของชาวบ้าน คือไปขายให้กับคนทั้งโลกแต่เลี้ยงครอบครัวตัวเองได้ไม่มากนัก เพราะฉะนั้นจึงมีข้อสรุปกับชาวบ้านว่า เราจะทำอย่างไรให้มีเป้าหมายที่ระดับครอบครัว ไม่อย่างนั้นมันจะเข้าสู่กระแสโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้นต้องแบ่งกันว่าอันไหนที่เขาจะผลิต เขาต้องวางแผนการผลิต ในโครงการนำร่องจะเปิดโอกาสให้เขาวางแผนว่า ในครอบครัวเขาจะวางแผนอย่างไร อยากจะผลิตอะไรบ้าง แล้วส่วนไหนที่เขาจะมีเหลือส่งออกได้ ให้การวางแผนมาจากชาวบ้านเอง โดยที่เราแลกเปลี่ยนความคิดกับเขา ก็เลยมีกระบวนการปะทะความคิด คู่กันแลกเปลี่ยนกัน ก็พอมีรูปแบบออกมาหลายรูปแบบ แต่ไม่ได้มีปัญหาเกี่ยวกับการส่งออกอะไรมากนัก ที่จริงแล้วเราเองไม่อยากสนับสนุนในทิศทางที่เหมือนกับเราควบคุมไม่ได้ บางทีเราก็ได้รับการติดต่อจากกลุ่มอเมริกาบ้าง ยุโรปบ้าง ที่ต้องการพืชปลอดสารทั้งหลาย เมื่อก่อนนี้ที่ยังไม่มีเรื่อง GMO ที่จริงเรามีกันแล้วแต่เราไม่รู้เรื่อง ตอนนั้นมีคนมาถามหาซื้อฝ้ายธรรมชาติ ก็ไม่เข้าใจว่าทำไมมาซื้อฝ้ายกันนัก เพิ่งมารู้ตอนหลังว่าที่อื่นเขาคงเป็น GMO หมดแล้ว จึงมาถามหาซื้อในประเทศไทย แต่เดี๋ยวนี้คงไปหาที่ประเทศอื่นแล้ว เราก็ว่าฝ้ายบ้านเรานั้นก็ธรรมชาติปลอดสารอยู่แล้ว แต่เดี๋ยวนี้คงจะพูดไม่ได้เต็มที่ เรื่องนี้ก็เป็นที่ประเด็นที่คิดว่า เมื่อกระแสมันมาแล้วเราจะต้องตอบรับ เป็นตัวอย่างที่เล็ก ๆ ที่ทำให้ทาง NGO ของเราคิดมากกว่า ถ้าเราจะพัฒนาตัวระบบนี้ มันจะไปตอบสนองกับกระแสโลกอย่างไร ก็กับการที่จะทำให้เราพอมีพอกิน หรือพอกับการค้าขายอย่างไร ชาวบ้านจะต้องกำหนดทิศทางตรงนี้เอง รวมทั้งเขาต้องคิดด้วยว่า เศรษฐกิจของชุมชนของเขาจะเป็นอย่างไร เขาต้องมีสิทธิ์ในการกำหนดว่าเขาจะไปอย่างไร จึงจะเป็นการกระจายอำนาจที่แท้จริง ไม่ใช่กระจายอำนาจลงไปที่อบต. และกระจายงบประมาณอย่างเดียว แต่ชุมชนควรจะเป็นผู้วางแผน ชุมชนควรจะต้องบอกว่าในระดับครอบครัวของตนเองต้องการอะไร ชุมชนต้องการจะไปในทิศทางไหน โดยมีข้อมูลที่เปรียบเทียบพร้อมทั้งสองด้าน ที่จะอธิบายว่าในขณะนี้เป็นอย่างไร ประการที่สองก็คือว่า จะต้องผนวกกันระหว่างการศึกษาในชุมชนกับระบบในมหาวิทยาลัย และของทั้งประเทศจะต้องไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ใช่เกษตรยั่งยืนจะไปทางนี้ การศึกษาจะไปอีกทางหนึ่ง ตอนนี้อยู่ในโครงการที่ทำอยู่เรื่องการจัดการทรัพยากร เราทำเรื่องการบูรณาการหลักสูตรสิ่งแวดล้อม ก็มีครูในโรงเรียนเข้าร่วมในการดูแลหลักสูตรด้วย ครูพบว่า เวลาเดินเข้าไปในป่าครูรู้จักต้นไม้ไม่น้อยกว่าชาวบ้าน ทำให้เกิดการนั่งคุยกันระหว่างครูกับชาวบ้าน หรือระหว่างกลุ่มชาวบ้านที่จะไปดึงคนอื่น ๆ ให้มาร่วม แล้วก็บูรณาการกันในปีว่าจะมีภาษาอังกฤษ จะมีวิทยาศาสตร์ หรือมีอะไรต่อมีอะไรลงไปอยู่ใน

นั่น แล้วจะทำให้ลูกหลานเขา เขาควรจะกำหนดว่าลูกหลานเขาควรจะมีความรู้เรื่องอะไรบ้าง ไม่ใช่กำหนดมาจากข้างนอก อันนี้เป็นอีกอันหนึ่งที่เรานี้ในเครือข่ายเกษตรคิดกันว่า ในอนาคต ทิศทางการพัฒนาระบบเราต้องสร้างความเข้มแข็งระดับเต็มที่ ให้สามารถตอบรับกับกระแสโลกาภิวัตน์ได้ ประเด็นที่สาม ก็คือเรื่องสาธารณสุข ตอนนี้เครือข่ายได้รับการทาบถามจากกระทรวงสาธารณสุขอยู่บ่อยครั้ง เพราะหลังจากวิเคราะห์ประเด็นเรื่องสุขภาพแล้ว พบว่ามันเกี่ยวข้องกับระบบเกษตรอย่างแยกกันไม่ออก ที่ผ่านมาจากโรงพยาบาลกำหนดเป็นนโยบายของโรงพยาบาลเลยที่จะส่งเสริมเรื่องเกษตรแบบนี้ แล้วก็ให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขลงไปส่งเสริมกับชาวบ้านด้วยซ้ำไป แล้วก็มาประสานกับทางเรา ต้องการสมุนไพรมือเพื่อที่จะไปทำเรื่องการนวด อบ สมุนไพร ซึ่งทำกันแพร่หลายมากตอนนี้ กระทรวงฯ มีนโยบายที่จะให้มีการแพทย์พื้นบ้านในโรงพยาบาล ประมาณ 30 กว่าโรงบาลแล้วตอนนี้ และเราคิดว่าการประสานเชื่อมโยงนี้คือบูรณาการและเป็นองค์รวม เราจึงบอกว่า เราไม่แยกเรื่องเกษตรออกมาเป็นเรื่องเทคนิค ส่วนชาวบ้านจะไปทางไหน เราจะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยเพื่อให้ชาวบ้านกำหนดดูตัวเองให้ได้ ขอขอบคุณ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ขอบคุณครับ อาจารย์กนกยกมือ ขอเชิญเลย

กนก ผลารักษ์

ผมอยากจะร่วมอภิปรายด้วยสักเล็กน้อย คือแทนที่จะเรียกว่าเกษตรยั่งยืน เป็นไปได้หรือไม่ที่จะเรียกว่าเกษตรเพื่อสังคมยั่งยืนหรืออะไรทำนองนั้น เพราะเราพยายามที่จะให้เกษตรมันยั่งยืนโดยที่สังคมเราไม่ค่อยได้ดูว่าผลพวงมันจะตามมาอย่างไร ประการแรกเลยผมคิดว่าทั้งหมด เกษตรทุกระบบทุกอย่างที่เราพยายามพูดกัน ผมไม่อยากจะเห็นว่าเราเสนออะไรขึ้นมาใหม่แล้วเราก็พยายามเหยียบอันเก่าหรือแสดงจุดอ่อนของอันเก่ามากเกินไป จริง ๆ แล้วผมว่าทุกอย่างมันจำเป็นสำหรับบ้านเรา เพียงแต่ว่าขาดการจัดการที่จะจัดสมดุลระหว่างเกษตรรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งผมถือว่าจำเป็นและให้ประโยชน์กับบ้านเราด้วยกันทั้งสิ้น ถ้าอย่างนั้นเป็นไปได้ไหมครับ ว่าระบบที่เรามานั่งคิดกันในห้องนี้ มันจะต้องไปร่วมการวางแผนระดับประเทศ ว่าเกษตรสำหรับประเทศไทยควรจะมีสัดส่วนในเรื่องต่างๆ สักเท่าไร อย่างไร จึงจะเหมาะสมกับประเทศเรา เหมาะสมกับภาวะขาดแคลนในบางเรื่อง เพราะฉะนั้น ผมคิดว่าเรานักวิชาการคงต้องแบ่งคนมาดูแลในเรื่องพวกนี้ วิจัย วิเคราะห์ตลอดเวลาว่าในเรื่องสมดุลแบบนี้ควรจะมีสักเท่าไร อย่างไร ถ้าเราจะมุ่งแต่เกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ ถ้ามองแล้วเราจะมีส่วนส่งออกเพื่อจะแลกเปลี่ยนมาทำอย่างอื่นบ้างไหม คิดมุ่งอย่างเดียวหนึ่งคงไม่ได้แน่ ผมอยากจะสรุปว่าในช่วงเวลาที่เหลือจากนี้ไป มันถึงเวลาที่เราจะมาวิเคราะห์ระบบทั้งสองระบบของประเทศไทย ว่าควรจะมีสัดส่วนสมดุลในเรื่องการเกษตรเหล่านี้อย่างไร ขอขอบคุณครับ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ขอบคุณครับ คราวนี้เป็นการประชุมระบบเกษตรครั้งที่ 1 ในการประชุมครั้งที่ 2 สงสัยว่าอาจารย์กนกจะต้องมาพูดเรื่องที่เสนอ เพราะเป็นเรื่องที่ยาวมาก ขอเชิญคุณชวน

ชนวน รัตนวราหะ

ขออภิปรายต่อเนื่องจากที่อาจารย์กนกพูด การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นเกษตรหรืออะไรก็ตามแล้วแต่ จะต้องมีสมดุล ผมเห็นด้วยว่าจะต้องมีเรื่องสังคมเข้ามาด้วย และต้องมีเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องวัฒนธรรมประเพณี และอื่น ๆ ด้วย การเกษตรยั่งยืนจะต้องเป็นการสมดุลที่ไม่เน้นในด้านเศรษฐกิจอย่างเดียวเหมือนที่ผ่านมา ผมขอให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ในเรื่องของเกษตรยั่งยืน นอกจากความหลากหลายทางชีวภาพที่จะต้องมีการจัดการที่ดีแล้ว เราจะต้องมองถึงเรื่องหลักการที่ทำให้ความสำคัญในการมองสรรพสิ่งในทุกอย่างขององค์กรวม คือในเรื่องของนิเวศวิทยา ฉะนั้น ผมจึงอยากจะแสดงความชื่นชมและขอให้กำลังใจกับผู้ที่จัดการสัมมนาในครั้งนี้ เพราะเรื่องของการสัมมนา ระบบเกษตรไม่ค่อยจะเกิดขึ้น เนื่องจากไม่มีคนรับผิดชอบโดยตรง เราเคยมีสถาบันวิจัยการทำฟาร์มซึ่งรับผิดชอบการเกษตรในเชิงระบบ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าสถาบันที่ดีที่สุดตามความคิดของผม กลับถูกยุบไปเมื่อตอนปรับโครงสร้างกรมวิชาการเกษตรเมื่อสิบกว่าปีที่ผ่านมานั้น ผมจึงอยากจะขอให้คณะผู้จัดการสัมมนาในครั้งนี้ ยินยอมที่จะใช้การสัมมนาเป็นเวทีที่จะให้มีนักวิชาการด้านต่าง ๆ มาร่วมแลกเปลี่ยนกัน ในเรื่องการเกษตรเชิงระบบให้มากขึ้น มิฉะนั้นการเกษตรยั่งยืนจะไม่มีทางเกิดขึ้นได้ ขอขอบคุณครับ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ขอบคุณครับ ผมจำได้ว่า ตอนที่เราประชุมกันที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาคารคณะแพทยศาสตร์หลังจากที่ลงเวทีที่พูดถึงเรื่องเกษตรยั่งยืนแล้ว เราก็มาพูดกัน อาจารย์ดร.มนูบอกว่า ชื่อเกษตรยั่งยืนนี้ฟังง่ายเกินไป เพราะฉะนั้นเรามาเปลี่ยนชื่อกันใหม่ดีไหม ก็เลยคิดกันว่าชื่ออะไรดี อาจารย์ดร.มนูบอกว่าถ้าไม่ยั่งยืนมันก็คืออนิจจัง เอาเป็นเกษตรนิจจังดีไหม ก็คิดกันไปนะครับ อาจารย์ดร.กนกอยากจะให้เป็นเกษตรที่สังคมยั่งยืนก็ไปคิดกันต่อ ขอเชิญคุณณัฐวุฒิ

ณัฐวุฒิ ภาษะวรณ

ผมขอขมวดให้เป็นรูปธรรมจากผลพวงที่มีการอภิปรายบ้ายวันนี้ ในฐานะที่เป็นเลขานุการของคณะกรรมการจัดการสัมมนาครั้งนี้ด้วย เพื่อที่จะนำไปสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมนะครับ ผมฟังแล้วได้ความว่า เป็นที่ยอมรับกันว่า เกษตรยั่งยืนนั้น นอกเหนือจากการผลิตเพื่อบริโภคแล้ว คงจะต้องมีการผลิตเพื่อการค้าด้วย เพราะฉะนั้น ถ้าเราหรือท่านผู้อภิปรายที่อยู่บนเวที คิดว่าจะเสนอแนะกับรัฐบาล จะทำอะไรให้เป็นรูปธรรมได้ และท่านผู้เข้าร่วมการสัมมนาที่มาจากแหล่งต่าง ๆ จะทำอะไรที่จะผลักดันหรือสนับสนุนเกษตรยั่งยืนนี้ออกไปได้ ทางคุณสุภามีประสบการณ์ในเรื่องการจัดองค์กรให้เข้มแข็ง และนำไปสู่การขายข้าวไปตลาดต่างประเทศได้ ทำอย่างไรจึงจะขยายออกไปได้อีก พูดถึงเรื่องการสาธารณสุข เรื่องของการศึกษา เมื่อเข้าท่านปลัดกระทรวงเกษตรฯพูดว่า ท่านไม่หวังใน generation นี้ แต่หวังใน generation ของลูกหลานเกษตรกรว่าน่าจะใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการถ่ายทอดทางการเกษตร ผมไม่ทราบว่าเป็นเรื่องของเกษตรยั่งยืนในปัจจุบัน ในกระแสโลกาภิวัตน์ อะไรเป็นจุดอ่อนจุดแข็งกันแน่ มันค่อนข้างจะสับสนนะครับ ถ้าเรามานั่งรวมหัวกัน มาจับมือร่วมกันทั้งภาคเอกชน ภาครัฐบาล และองค์กรท้องถิ่น ร่วมกันคิดว่าจะทำกันอย่างไร เรามีโครงการที่ดร.สุวินัยได้

เสนอเมื่อสักครู่นี้ เราจะขยายผลไปได้อย่างไร จับมือกันแล้วก็ทำให้เป็นรูปธรรมให้มากขึ้น ที่เขาเรียกว่า partnership ที่กระแสโลกพยายามผลักดัน เพราะปัจจุบันทำคนเดียวไม่ได้แล้ว จะต้องจับมือร่วมกันทำ อีกประการหนึ่ง การเกษตรอย่างเดียวยังคงจะแก้ปัญหาไม่ได้ จะต้องมีการของสาธารณสุข การศึกษา และอื่น ๆ เข้ามาด้วย ผมเรียกร้องให้เกิดรูปธรรมอันนี้ขึ้นมาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ของการจัดสัมมนาครั้งนี้ ขอขอบคุณครับ

ผู้ดำเนินการอภิปราย

ก่อนที่จะยุติการอภิปราย ผมอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่า เรื่อง sustainable agriculture เป็นเรื่อง concept และเกี่ยวข้องกับทุกคน เพราะฉะนั้น พวกเราทางเกษตรมาคิดกันคนเดียวคงไม่ได้ มันเกี่ยวข้องกับทั้งหมด แล้วก็ถ้าถามว่าเกษตรยั่งยืนคืออะไร ก็ไม่ต้องไปหา definition ต่างประเทศ พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2524 ตอนที่พระองค์ท่านเสด็จไปพระราชทานปริญญาที่แม่โจ้ พระองค์ท่านได้ให้ definition ของเกษตรยั่งยืนไว้ชัดเจน ไม่ต้องไปหาที่อื่น พระองค์ท่านบอกว่า บ้านเมืองไทยของเราไปถึงจะมีรายได้ทางอื่นอยู่มาก แต่ก็ต้องถือว่าเลี้ยงตัวอยู่ด้วยการเกษตร เพราะฉะนั้น จึงมีความจำเป็นตลอดไป ที่จะต้องทำนุบำรุงเกษตรกรรมทุกสาขา และเกษตรกรทุกระดับ ให้พัฒนาก้าวหน้าอยู่เสมอ เพื่อให้ผลผลิตการเกษตรมีคุณภาพสูงขึ้น โดยไม่ทำลายทรัพยากรให้เปลืองเปล่า เห็นไหมครับ ชัดเจน ไม่ต้องไปนั่งถกเถียงกันว่าอะไร นี่คือพระราชดำรัส เมื่อ พ.ศ. 2524 ผมจำมา แล้วมาเล่าให้ชาวเกษตรฟังทุกครั้ง

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณท่านวิทยากรทั้ง 3 ท่าน และท่านผู้ฟังที่อดทนอยู่ร่วมการอภิปรายมาโดยตลอด ขอขอบคุณท่านผู้จัดด้วยครับ ผมขอยุติการอภิปรายไว้เพียงแค่นี้ ขอขอบคุณครับ